

Julia Kula

Przestrzeń, czas, gatunek. (Post)modernistyczne chronotopy Paula Austera

Streszczenie

Określając znaczenie gatunku literackiego, który stanowi kluczowy koncept analizowany w niniejszej rozprawie, John Frow twierdzi, iż jest on „między innymi kwestią rozróżniania i taksonomii: kwestią organizacji rzeczy w rozpoznawalne kategorie” (51, *tłum. własne*). Dlatego też gatunki literackie mogą być rozpatrywane w oparciu o charakterystyczne założenia, dominujące i powtarzające się przestrzenie (chronotopy), konkretne motywy i zagadnienia zgłębiane przez autorów czy też formuły wprowadzające zasady porządkujące fabułę. W ten sposób, w podstawowym zakresie, wyraźny zestaw odmiennych cech gatunkowych umożliwia odpowiednią klasyfikację dzieł charakteryzujących się pokrewnymi założeniami gatunkowymi.

Trzeba jednak podkreślić, że gatunki literackie nie są jednorodnymi konstruktami zaprojektowanymi w celu zaspokojenia potrzeby kategoryzacji nowych dzieł powstających w zmieniających się społeczno-kulturowych realiach społeczeństwa. Jak Ronald Primeau trafnie sugeruje, „gatunek przechowuje to, co moglibyśmy zapomnieć lub porzucić, a pamięć gatunkowa umożliwia jednoczesne skracanie oraz twórcze przekształcanie wzorców schematycznych” (17, *tłum. własne*). Nowe kategorie gatunkowe są bowiem naznaczone echem swoich poprzedników, a zatem zawierają ślady formuł literackich i motywów oraz bazują na czasoprzestrzeniach przypisanych do tradycji poszczególnych gatunków. Dlatego też przywołana przez Primeau koncepcja pamięci gatunkowej pozwala na rozpatrywanie danego gatunku jako „zjawiska historycznego, dynamicznego układu cech rozwijających się w kierunku jego wariantów” (Zgorzelski, 296, *tłum. własne*),

Punktem centralnym rozprawy jest zatem przyjrzenie się ewolucji wybranych kategorii genologicznych systematyzujących twórczość Paula Austera – powieści detektywistycznej (*Trylogia nowojorska*), powieści psychologicznej (*Człowiek w ciemności* i *Podróże po skryptorium*), powieści drogi (*Muzyka przypadku*) i Bildungsroman (*Mr. Vertigo*). Odmiany te wykazują cechy, które zostały nieco, bądź też znacząco, przedefiniowane w porównaniu z ich tradycyjnymi poprzednikami. Wybrane powieści są rozpatrywane w odniesieniu do Bachtinowskiego konceptu chronotopu (czasoprzestrzeni), który stanowi główny paradygmat metodologiczny dysertacji. Bachtin utrzymuje, że „[c]zasoprzestrzeń ma w literaturze istotne znaczenie g a t u n k o w e” (Bachtin 274) ponieważ służy ona jako centrum organizacji światów przedstawionych, charakterystycznych dla poszczególnych gatunków. Zgodnie z założeniami

Bachtina, czasoprzestrzenie w dużym stopniu określają gatunkową klasyfikację danego utworu literackiego. Hipoteza ta działa również w przeciwnym kierunku – kategorie genologiczne definiują określone chronotopy, które są następnie przekształcane przez autorów na potrzeby ich światów przedstawionych. W moich badaniach nad twórczością Austera przeanalizuję wyżej wymienioną współzależność między danym gatunkiem a dominującym chronotopem (lub chronotopami) w odniesieniu do trzech zasadniczych przestrzeni – pokoju, miasta oraz drogi.

Rozprawa podzielona jest na wstęp, zakończenie oraz trzy główne rozdziały analityczne, gdzie dwa z nich dotyczą danego gatunku literackiego i chronotopu przez niego determinowanego (powieść detektywistyczna: miasto, pokój, powieść psychologiczna: pokój), natomiast w trzecim rozdziale rozważany jest chronotop drogi oraz konwencje z nim związane (powieść drogi oraz Bildungsroman). Każdy rozdział składa się z części teoretycznej, poświęconej konkretnemu gatunkowi oraz części analitycznej, w której omawiam wybrane dzieła Austera w odniesieniu do dialogu pisarza z tradycjami gatunkowymi jak również analizuję chronotopowy wymiar światów przedstawionych.

Pierwszy rozdział dotyczy *Trylogii nowojorskiej* - zbioru trzech powiązanych powieści: *Szklanego miasta*, *Duchów* i *Zamkniętego pokoju*. Punktem centralnym części gatunkowej jest analiza podobieństw, które trylogia Austera dzieli z tradycyjną powieścią detektywistyczną pod względem kluczowej formuły, relacji czasowych zdefiniowanych przez Todorova, a także powtarzających się ról. Część ta jest poświęcona również omówieniu sposobu, w jaki Trylogia odbiega od tradycji (uwypuklenie aspektów ontologicznych czy też tzw. „otwarte zakończenie”). Następnie przechodzę do rozważań przestrzennych, poświęconych w całości powtarzającym się chronotopom postmodernistycznej powieści detektywistycznej.

Drugi rozdział skupia się na przesłankach definiujących powieść psychologiczną a poświęcony jest analizie *Człowieka w ciemności* i *Podróży po skryptorium*. Ukazuje ona związek pomiędzy chronotopem pokoju (z punktu widzenia bohaterów jest to raczej zamknięty pokój) a granicami wyobraźni jednostki. W przypadku powieści Austera pokój ma podwójne znaczenie – z jednej strony odnosi się do rzeczywistego miejsca, w którym rodzi się historia, a z drugiej do umysłu autora.

Centralną oś trzeciego rozdziału stanowi motyw literacki oraz jednocześnie chronotop obecny w literaturze od zarania dziejów, czyli droga. Wskazuję na przeplatanie się dosłownego oraz metaforycznego rozumienia drogi (jako sposobu dotarcia do określonego celu czy też procesu rozwoju jednostki). Powieści analizowane w tym rozdziale to *Muzyka przypadku* i *Mr. Vertigo*, które reprezentują literacki dialog Austera z tradycyjną amerykańską powieścią drogi

oraz powieści o formowaniu – konwencjami, w których znaczenie przestrzenne i figuratywne drogi wzajemnie się uzupełniają. Struktura dyskusji różni się jednak od tych z poprzedniego rozdziału, ponieważ punktem wyjścia do rozważań nie jest sam gatunek, ale chronotop, który definiuje wyżej wymienione kategorie genologiczne.

W konkluzji podsumowuję główne tezy postawione w dysertacji oraz wyciągnięte wnioski.

Julia Kulig

Bakhtin, Mikhail. "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel". In *The Dialogic Imagination: Four Essays*, edited by Michael Holquist, translated by Caryl Emerson and Michael Holquist. 84-258. Austin: University of Texas Press, 1981.

Frow, John. *Genre*. USA & Canada: Routledge, 2005.

Zgorzelski, Andrzej. "Is Science Fiction a Genre of Fantastic Literature?" *Science Fiction Studies*, vol. 6, no. 3, 1979. 296-303.